

O`RTA ASRLAR DAVRIDA KISHILIK JAMIYATINING IJTIMOYIY KAPITALI

Norqobilov Muzaffar Jumayevich

DXX ChQ “Yosh chegarachilar” HAL direktori Falsafa fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada gumanizm g`oyalarining ildiz otishi adabiyot va san`at sohalarini bilan cheklanib qolmagani, tez orada u bunyodkorlikka chorlovchi amaliy faoliyat sifatida ijtimoiy hayotning turli sohalarini ham qamrab ola boshlagani yozilgan. Ijtimoiy jarayonlar, fenomenlar aynan gumanizm g`oyalari pozitsiyasidan talqin va tahlil etilgani, bunday holat jamiyatdagi ijtimoiy aloqalar xarakteriga ham ta`sir ko`rsatgani, ijtimoiy aloqalar xarakterining o`zgarishi esa o`z navbatida shaxslararo hamkorlik tamoyillarini yangilagani, u nafaqat o`zaro manfaatdorlik va erkinlik, balki gumanizm tamoyillariga ham tayangani takidlab o`tilgan.

**Kalit so`zlar:** O`rta asrlar davri, ijtimoiy kapital evolyusiyasi, renessans davri, ijtimoiy guruh, gumanizm g`oyalari, ijtimoiy normalar.

Eramizning V asrida G`arbda, VII asrida esa Sharqda insoniyat tarixining eng uzoq bosqichini o`zida mujassam qilgan o`rta asrlar davri boshlandi. Bu davr mobaynida kishilik jamiyatining barcha sohalarida tub sifatiy o`zgarishlar ro`y berdi. Bu o`zgarishlar ijtimoiy kapital tabiatiga ham ta`sir o`tkazdi, albatta. Xususan, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ma`naviy-madaniy sohalaridagi yangilanishlar ijtimoiy kapital asoslariga yangicha tus berdi. Masalan, o`rta asrlarning ilk bosqichida (V-IX asrlar) natural ishlab chiqarish ustuvor edi. Bu bosqichda davrning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchlaridan biri bo`lgan feodallar o`z hukmi ostidagi hududda xavfsizlikni ta`minlash, soliqlarni to`plash, hatto hududda istiqomat qilayotgan dehqonlarni sud qilish, boshqa feodallar bilan o`zaro manfaatli aloqalarni yo`lga qo`yish uchun ham mas`ul edi. Bunday vaziyat shaxslararo hamkorlik ko`lamini kengaytirdi, munosabatlarda turli manfaatlarni inobatga olish, kelishuvga amal qilish, va`daga vafo qilish kabi qoidalarni ijtimoiy normaga aylantirdi.

O`rta asrlarning ikkinchi (X-XV asrlar) bosqichida turli shaharlarda tovar-pul munosabatlarining qaror topishi ijtimoiy kapital tabiatini yanada o`zgartirdi. Tovarpul munosabatlari turli kishilarning (aytaylik, sotuvchi va xaridor, xom ashyo yetkazib beruvchi va mahsulot ishlab chiqaruvchi) maqsadlarini muvofiqlashtirishni, muayyan kelishuvga kelishni taqozo qilardi. Bu zaruriyat shaxslararo hamkorlikni ushbu normalarga bo`ysundirdi.

Masalaning yana bir jihati shundan iboratki, o`sha davrda aksariyat hollarda har bir shahar o`z pul birligiga ega bo`lar, iqtisodiy munosabatlarda ana shu birlikdan foydalanishga intilardi. Bunday holat turli shaharlarda yashayotgan bir tabaqa va sinf vakillarini umumiy normalar asosida o`zaro hamkorlik qilishga undadi. Normalar qonunan belgilab qo`yilmagani sababli shaxslararo hamkorlikning asosiy manbai o`zaro ishonch bilan bog`liq bo`lib qoldi.

Ilk markazlashgan davlatlarning shakllanishi bilan turli shaharlardagi iqtisodiy munosabatlar uyg`unlashtirildi. Jumladan, turli ishlab chiqaruvchi kuchlar o`rtasidagi munosabatlar yagona qoidalarga bo`ysundirila boshlandi, shaharlarning pul birliklari unifikatsiya qilindi. Shu tariqa shaharlar miqyosida qaror topgan shaxslararo hamkorlik

shakllari, ijtimoiy norma va qadriyatlar umumjamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan, tom ma'nodagi ijtimoiy kapitalga aylandi.

O'rta asrlar shaharlaridagi ijtimoiy turmush ham ijtimoiy kapital tabiatini chetlab o'tmadi. XV asrga kelib, shaharlardagi ijtimoiy turmush birmuncha farovonlashdi, turli ijtimoiy-maishiy xizmatlar, infrastrukturalar vujudga keldi. Bu omillar shahar aholisi uchun umumiy bo'lgan manfaatlarni shakllantirdi. Mazkur manfaatlarni himoya qilish va qondirish zaruriyati shaxslararo hamkorlikni kuchaytirishni, ularni umumiy ijtimoiy normalar asosida tashkil etishni taqozo qilardi.

Ijtimoiy kapitalning ma'naviy asoslariga keladigan bo'lsak, u o'rta asrlarning teotsentrik xarakteriga mutanosib ravishda o'zgardi. Xususan, Sharq jamiyatlarida ijtimoiy kapital islom g'oyalari va talablari asosida shakllandi. Islomda shaxslararo hamkorlikni yo'lga qo'yishda talab etiladigan qoidalar, normalar ko'plab uchraydi. Masalan, Qur'oni Karinning Anfol surasi 56-57 oyatlarida shunday deyiladi: "56. Ularning orasida siz bilan ahdlashib, so'ngra (Olohndan) qo'rqmasdan har safar o'z ahd-paymonlarini buzaveradigan kimsalar bordir. 57. Bas, agar ularni jangda topsangiz, ularni halok qilish bilan ortlaridagi kimsalarni qo'rqitib qo'ying"[1] Ko'rinib turibdiki, Islom shaxslararo hamkorlikda ahdu-paymonga qat'iy amal qilishni, uni buzganlarni qat'iy qoralashni talab etadi. Islom normalari hukmron bo'lgan bir sharoitda mazkur qoidalarining ijtimoiy kapital mazmuniga ta'siri tabiiy hol edi.

G'arb mamlakatlarida ijtimoiy kapital tabiati xristian dini aqidalari ta'sirida o'zgardi. Ma'lumki, xristian dini keyinchalik umuminsoniy ijtimoiy normalar darajasiga ko'tarilgan qator axloqiy qoidalarni tarannum etardi. Injilda mazkur normalar quyidagi tarzda e'tirof etiladi: "Zino qilma. Odam o'ldirma. O'g'rilik qilma. Soxta guvohlik berma. Birovning haqini yema. Ota-onangni hurmat qil"[2]. O'rta asrlarda G'arb jamiyatidagi ijtimoiy aloqalarga diniy normalarning ta'siri kuchli bo'lgani bois ijtimoiy kapital ham mazkur talablarga moslasha bordi.

Shunday qilib, o'rta asrlardagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, jamiyat tarkibidagi yangilanishlar bir tabaqa ichidagi shaxslararo hamkorlikning yangi shakllarini vujudga keltirdi. Ayni paytda ijtimoiy zaruriyat turli tabaqa vakillari o'rtasidagi hamkorlikning ilk ko'rinishlarini ham vujudga keltirdi. Bu hamkorlik shakllari din normalari va qadriyatlariga mutanosib ravishda amalga oshirilardi.

Ijtimoiy kapital evolyusiyasi Renessans davrida ham to'xtagani yo'q. Sharqda IX-XII asrlarda sodir bo'lgan Uyg'onishga, G'arbda XV-XVI asrlarda yuz bergan Renessansga turtki bergan omillar birmuncha o'xshash. Har ikkala sivilizatsiyada mazkur olamshumul davr eng avvalo markazlashgan davlatlarning batamom qaror topgani (bu jarayon o'rta asrlarning so'nggi davrlarida boshlangan bo'lsada, Renessans davriga kelib intiho topdi), savdo-sotiq va sayohatchilikning avj olgani, shaharlarning gurkirab rivojlangani, jamiyat ijtimoiy stratifikatsiyasining tubdan yangilangani, sifatan yangi ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelgani, avvalgi davrlardagi teotsentrik g'oya va ta'limotlardan mohiyatan farq qiladigan g'oyalar, nazariyalar paydo bo'lgani sababli ro'y berdi[3]. Sharqda, masalan, Arab xalifaligining rivojlangani, Buyuk ipak yo'li bo'ylab savdo aloqalarining yo'lga qo'yilishi, Bag'dod, Buxoro, Samarqand kabi o'nlab shaharlarning gurkirab rivojlanishi, tabiatshunoslik, falsafa, tarix, tibbiyot, geodeziya, mineralogiya, astrologiya, astronomiya, matematika, geografiya kabi fanlarning taraqqiy topishi, insonparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining targ'ib qilinishi

Uygʻonish davrining asosiy xususiyatlari boʻldi. Gʻarbda Ispaniya, Fransiya, Angliya, Italiya, Niderlandiya kabi mamlakatlarda markazlashgan davlatlarning yaratilishi, turli shaharlarning sanoat markazlariga aylanishi, oʻzga mintaqalar bilan savdo aloqalarining jadallashuvi, turkum tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-gumanitar taʼlimotlarning yuzaga kelishi, jamiyatdagi tabaqalar va sinflar tarkibidagi oʻzgarishlar Renessans davriga poydevor yaratdi.[4]

Jamiyat hayotining turli sohalarida sodir boʻlgan sifatiiy oʻzgarishlar mamlakatlardagi ijtimoiy muhitni keskin oʻzgartirdi. Xususan, Renessans davri shaharlarida, bir tomondan, feodal dunyoga xos boʻlgan aristokratlar, din peshvolari faoliyat koʻrsatardilar. Ularning ijtimoiy turmushga taʼsiri kattaligicha qolmoqda edi. Ikkinchi tomondan esa, avvalgi davrlarga xos boʻlmagan yangi ijtimoiy guruhlar paydo boʻla boshladi. Masalan, anʼanaviy mehnat subʼektlari boʻlmish dehqonlar va hunarmandlar safini biror bir mulkka ega boʻlmagan ishchilar guruhi toʻldirdi. Yirik mulk egalari, oʻziga toʻq xonadonlarning badiiy asarlarga ehtiyoji va buyurtmasi tobora ortib borgani tufayli bu buyurtmalarni maxsus tayyorlash bilan mashgʻul boʻlgan alohida ijtimoiy guruh – ijodkorlar paydo boʻldi. Ijtimoiy muhitdagi salmoqli oʻzgarishlar jamiyat aʼzolari oʻrtasidagi aloqalar, shaxslararo hamkorlik xarakteriga ham jiddiy taʼsir koʻrsatdi.

Oʻrta asrlardagi shaxslararo hamkorlik tarkibida bir tabaqa vakillari oʻrtasidagi aloqalar ustuvorlik qilgan boʻlsa, Renessans davrida bu oʻziga xoslik keskin oʻzgardi. Turli ijtimoiy guruhlarining bir-biriga ehtiyojmandlik darajasi oshdi, bu hol jamiyatdagi aloqalarning nafaqat tarkibini, balki sifatini ham oʻzgartirdi. Jumladan, shaxslararo hamkorlik oʻzaro manfaatdorlik, erkinlik tamoyillariga asoslanadigan boʻldi.

Renessans davri ijtimoiy kapitali nuqul iqtisodiy oʻzgarishlar va ijtimoiy muhitdagi yangilanishlar taʼsirida kechgani yoʻq. Jamiyatdagi shaxslararo hamkorlik, ijtimoiy normalar va qadriyatlar tabiatiga shu davrdagi gumanizm gʻoyalari rivoji ham iz qoldirdi. Gumanizm – “insonda insoniylik alomatlarining mujassamlashishi jarayonini ifodalovchi tushunchadir”. Mazkur gʻoyalar eng avvalo oʻsha davr adabiyotida namoyon boʻldi. Sharqda gumanizm gʻoyalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulugʻbek, Alisher Navoiy asarlarida tarannum etildi. Gʻarb mutafakkirlari ham oʻz asarlarida gumanizmning turli jihatlarini ochib berdilar. “Xususan, italyan adabiy tilining asosi hisoblangan Dantening “Ilohiy komediyasi”, uning mashhur falsafiy asari “Bazm” va eng muhim siyosiy traktati “Monarxiya” asarlari italyancha gumanizm gʻoyalarining shakllanishida qudratli manba vazifasini bajardi”. [5]

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, gumanizm gʻoyalarining ildiz otishi adabiyot va sanʼat sohalarini bilan cheklanib qolgani yoʻq. Tez orada u bunyodkorlikka chorlovchi amaliy faoliyat sifatida ijtimoiy hayotning turli sohalarini ham qamrab ola boshladi. Ijtimoiy jarayonlar, fenomenlar aynan gumanizm gʻoyalari pozitsiyasidan talqin va tahlil etiladigan boʻldi. Bunday holat jamiyatdagi ijtimoiy aloqalar xarakteriga ham taʼsir koʻrsatdi. Ijtimoiy aloqalar xarakterining oʻzgarishi esa oʻz navbatida shaxslararo hamkorlik tamoyillarini yangiladi. U nafaqat oʻzaro manfaatdorlik va erkinlik, balki gumanizm tamoyillariga ham tayanadigan boʻldi. Jamiyatda hukm surayotgan ijtimoiy normalar va qadriyatlarining ham mazmuni gumanizm gʻoyalariga asoslanadigan boʻldi

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Қуръони Карим. Анфол сураси.- Тошкент: Чўлпон, 1992. - Б.150.
2. Муқаддас Китоб. -Тошкент: Муқаддас Китобни таржима қилиш институти, 2020. - 10:17, 10:18, 10:19.
3. Маркарян К.В. Человеческий капитал в постиндустриальной экономике-Автореферат диссертатсии на соискание ученое степени доктора экономических наук. -Москва, 2005. -С.35.
4. Хажиева И.А. Инсон ва инсонпарварлик мутафаккирларимиз талқинида //Образование и воспитание. Спесвыпуск, 2018, - №3.1. -Б.13.
5. Повстин В.А. Исследование сотсиального капитала в хабаровском мунитсипалном сообществе// ҳттпс:// сйберленинка. ру/артисле/н/исследование-сотсиального-капитала-в-хабаровском-мунитсипалном-сообществе/вионер